

בסייעתא דשמיא

שליש במקרא

גליון 4

לעולם ישלש אדם שנזתיו שלישי במקרא

פרשת משפטים ה' אלפים תשע"ח

מגזין תנ"ך

ללימוד והעמקה בנושאים וסוגיות בכתבי הקודש

"וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר
הָעֵלּוּ בְּיַם יִשְׂרָאֵל מִבְּמִצְרַיִם
קָבְרוּ בְּעֵצָם"

ההספק השבועי:

תורה: פרשת משפטים

נביאים: יהושע פרקים כ-כד

כתובים: דברי הימים א פרקים טו-יח

תוכן העניינים:

ג.....	תמצית העניינים.....
ה.....	אישי התנ"ך יואב בן צרויה.....
ו.....	סוגיא במקרא.....
ז.....	ערים תנ"כיות.....
ח.....	צוואת יהושע.....
י.....	פרשני המקרא רד"ק.....
יא.....	לעיונא.....

יוצא לאור ע"י מערכת "שליש במקרא".

ליצירת קשר:

shlishe24@gmail.com

התמונות באדיבות "ויקיפדיה".

תמצית הענינים

תמצית הפרקים הנלמדים בהספק השבועי

תורה: פרשת משפטים

א. המשפטים אשר תשים לפניהם.

רשימת הדינים:

הלכות עבד עברי, ואמה עבריה.

דין רוצח במזיד ובשוגג.

דין מכה אביו ואנו.

דין גונב ומוכר נפש.

מקלל אביו ואמו.

דין מכה חבירו.

מכה עבדו ואמתו.

מכה אשה הרה.

מכה עין או שן עבדו או אמתו.

דיני שור שנגח אדם ועבד.

הפנתח בור והזיק.

דיני שור שנגף בהמה.

הגונב שור או שה, וטבח או מכר.

ההורג את הגנב.

הגורם נזק לחבירו.

דיני שומרים.

מפתח בתולה.

מכשפה.

שוכב עם בהמה.

זובח לעבו"ז.

אזהרה על היחס לגר יתום ואלמנה.

אזהרה על יחס המלוה ללוה.

אזהרה על ביזוי דיין ונשיא.

לא לאחר החובות לשמים.

להיות אנשי קודש ולא לאכול טרפה.

אזהרות הנוגעות לדין.

השבת אבדה.

פריקה וטעינה.

אזהרות לדיינים.

לא ללחוץ גרים.

שמיטה ושבת.

להיזהר בציוויי הבורא, ולא להזכיר שם אלהים

אחרים.

שלוש רגלים.

לא לזבוח על חמץ.

לא להלין חלב הקרבנות.

להביא ביכורים.

לא תבשל גדי בחלב אמו.

ב. ה' אומר שישלח מלאך לפני ישראל להביאם לארץ, ומזהירם לשמוע לו. אזהרה לעבוד את ה' ולא לעבוד עבו"ז. הטובות שיזכו אם יעבדו את ה'.

ג. משה כורת ברית בין ישראל לה', ועולה להר. משה עולה עם יהושע להר האלקים, והענן מכסה אותו ששה ימים. משה שוהה בהר ארבעים יום ולילה.

נביאים: יהושע פרקים כ-כד

פרק כ

הפרשת ערי מקלט.

פרק כא

הפרשת ערים לשבט לוי לשבת.

פרק כב

- א. יהושע משלח את שבטי ראובן גד וחצי מנשה לארצם בעבר הירדן המזרחי.
- ב. השבטים הנ"ל בונים מזבח גדול על יד הירדן, וישראל שולחים אליהם את פנחס ונשיאי ישראל.
- ג. שלושה השבטים מסבירים כי לא נתכונו להקריב קרבנות על המזבח, ופנחס והנשיאים מקבלים את דבריהם.

פרק כג

יהושע קורא בסוף ימיו לכל ישראל, ומזהירם לשמור את מצות ה' ולא לעבוד עבו"ז.

פרק כד

- א. יהושע אוסף את כל ישראל שכמה, וכורת ברית וכותב את הדברים על ספר.
- ב. מות יהושע, קבורת עצמות יוסף, ומות אלעזר וקבורתו.

כתובים: דברי הימים-א פרקים טו-יח

פרקים טו-טז

- א. סדר העלאת הארון לעיר דוד.
- ב. העמדת סדרי הלויים שישירו לפני הארון.
- ג. השיר שנתן דוד ללויים לשורר לפני הארון.

פרק יז

- א. דוד רוצה לבנות בית לה'.
- ב. ה' אומר לדוד ביד נתן הנביא שלא הוא יבנה את הבית אלא בנו.
- ג. תפלת דוד לפני ה'.

פרק יח

- א. מלחמות דוד.
- ב. רשימת שרי דוד.

"עַל פְּלִגֵּי מַיִם"

אמר רבי תנחום בר חנילאי: לעולם ישלש אדם שנותיו - שלישי במקרא, שלישי במשנה, שלישי בתלמוד. מי ידע איניש כמה חי? כי קאמרינן ביומי. ('עבודה זרה' יט)

רש"י: ביומי - ב' ימים מקרא, וב' ימים משנה וכו', וכן כל שבוע ושבוע.

'תוספות': ליומי - בכל יום.

אִישֵי הַתַּנ"ךְ

דמויות מן התנ"ך

יואב בן צרויה

כיון שדוד ציוה שלא להרוג את אבשלום, העביר את יואב מתפקידו, ומינה תחתיו את עמשא בן דודו של יואב, שהיה שר הצבא של אבשלום. יואב הרג את עמשא, וחזר למשרתו.

בחייו האישיים מתארים חז"ל את יואב כצדיק ונקי². אמרו עליו, כי ביתו היה מופקר כמדובר לכל עובר ושבו, וכמו"כ אמרו, כי ביתו היה נקי מגזל ועריות.

כאשר זקן דוד, התחזק ארוניהו בנו למלוך על ישראל, ויואב הלך עמו בעצתו. נתן - הנביא, וכתב שבע - אם שלמה, נכנסו לדוד, ודוד נשבע כי המלוכה תעבור לשלמה בנו, ואף המליך את שלמה על ישראל בחייו.

בצואת דוד לשלמה, אמר לו: "אַתָּה יִדְעָתָ אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה לִי יוֹאָב בֶּן צְרוּיָה אֲשֶׁר עָשָׂה לִשְׁנֵי שָׂרֵי צְבָאוֹת יִשְׂרָאֵל לְאַבְנֵר בֶּן נֵר וְלַעֲמָשָׂא בֶּן יִתְרֵי וַיְהַרְגֵם", וציוהו: "וְעָשִׂיתָ כְּכִמְתָּךְ וְלֹא תוֹרֵד שִׁיכְתוּ בְּשׁוֹלֵם שְׂאֵל". ואכן שלמה שלח את בניו בן יהוידע לקחת את יואב מקרנות המזבח - שם נמלט כדי להינצל - ולהרוג אותו.

במקרא כתוב כי יואב נקבר בביתו במדבר. יש מהפרשנים שפירשו שהיה לו בית מיוחד במקום מרעה מקנהו³, ויש שפירשו שהיה לו בית במדבר שיועד לספק מזון לעוברי דרכים, וקברוהו שם להזכיר את מעשיו הטובים⁴.

בספר גלילות ארץ ישראל⁵, כתב שקבר יואב נמצא בשוק העליון בחברון, סמוך לקבר אבנר בן נר.

שנת מותו של יואב בערך בשנת ב' אלפים תתקכ"ד, שאז מלך שלמה על ישראל.

יואב הינו בנה של צרויה אחות דוד¹. למרות שבדרך כלל קרוי הבן על שם אביו, אבל כיון שעיקר יחסו היה מפני היותו בן אחותו של המלך דוד, נקרא על שם אמו.

שתי אחיו של יואב, הינם עשהאל - עליו מעיד הכתוב כי ריצתו היתה קלה כצבי, ואבישי, אשר אף הוא היה מעורב רבות במלחמות ישראל.

כמבואר בספר שמואל שסוקר את ימי מלכות דוד, ניכר כי יואב היה אחד האנשים החזקים במלכותו של דוד. כבר בהיות דוד מולך בחברון על יהודה, היה יואב הולך בראש אנשיו, ומנהל את המלחמות מול אבנר ואנשי איש בושת.

כאחת ההתנגשויות בין יואב ואנשיו לאבנר ואנשיו, הרג אבנר את עשהאל - אחי יואב, לאחר שזה רדף אחריו כדי להורגו. לבסוף כאשר הגיע אבנר לדוד על מנת להעביר לו את המלוכה, ניצל יואב את ההזדמנות, והרג את אבנר בהיותו 'גואל-הדם'. דוד ערך לוויה ומספד לאבנר, וקילל את יואב ש"אל יִפְרֹת מִבֵּית יוֹאָב זָב וּמִצָּרַע וּמִמְחִזֵּק בְּפִלְאָן וְנִפְלַ בְּתֹרֵב וְחָסַר לְחֵם".

לאחר שהמליכו כל ישראל את דוד עליהם, עלה דוד לכבוש את יבוס. דוד הבטיח כי מי שיעלה על יבוס ראשונה, יהיה לראש ולשר. יואב עלה ראשון, ואכן דוד מינה אותו לראש. מאז היה יואב שר הצבא של דוד המלך.

כאשר נמלט אבשלום בן דוד לגשור - לאחר שהרג את אמנון אחיו, היה יואב זה שסיבב להחזיר את אבשלום לירושלים.

יואב הלך עם דוד לאורך כל השנים, וניהל את מלחמותיו, ואף כאשר ברח דוד מירושלים מפני אבשלום בנו, הלך יואב עמו, וניהל את המלחמה ביער אפרים, מול אנשי אבשלום, ולבסוף אף היה זה שהרג את אבשלום.

² סנהדרין דף מט ע"א.

³ מצודות, ועוד.

⁴ אברבנאל.

⁵ הובא בסדר הדורות ב"א תתקט"ו.

¹ דברי הימים א' ב' טז.

סוגיא במקרא

"לא תחיה כל נשמה"

והאמרי הפנעני והפרזי החוי והיבוסים פאָשר צון? וְאַלְהֵיָהּ. לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא יִלְמְדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכָל תּוֹעֲבֹתֵיכֶם אֲשֶׁר עָשׂוּ לְאֱלֹהֵיכֶם וַחֲטֹאתֵיכֶם לֵי אֱלֹהֵיכֶם". (דברים כ, טז-יח)

בנוסף לכך, מפורש בתורה כי אף האיסור להתחתן עם יושבי הארץ הוא מהחשש שמא יסירו את ישראל לעבוד עבד"ז, והינו חלק מהציווי הכללי לגרש מהארץ את כל הגוים, כדי שלא ילמדו ממעשיהם. בקטע הבא מפורשים ב' יסודות אלו:

שָׁמַר לָךְ אֶת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה הַיּוֹם הַנְּנִי גֵרֶשׁ מִפְּנֵיךָ אֶת הָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי. הַשָּׂמַר לָךְ פֶּן תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִתָּהּ כִּי עָלִיתָ פֶּן יִהְיֶה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבְּךָ. כִּי אֶת מִזְבְּחֹתֵיכֶם תִּתְּצוּן וְאֶת מִצְבְּתֵיכֶם תִּשְׁפֹּרוּן וְאֶת אֲשֵׁרֵי תִּכְרַתוֹן. כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר כִּי יִי קָנָא שְׂמוֹ אֵל קָנָא הוּא. פֶּן תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְנָנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהֵיכֶם וְנִבְחָוּ לְאֱלֹהֵיכֶם וְקָרָא לָהֶם וְאָכַלְתָּ מִזְבְּחֹתָם. וְלִקְחֹתָ מִבְּנֵיכֶם לְבָנֶיךָ וְנָנוּ בְּנֵיכֶם אַחֲרֵי אֱלֹהֵיכֶם וְהָנַנוּ אֶת בְּנֵיכֶם אַחֲרֵי אֱלֹהֵיכֶם". (שמות לד, יא-טו)

וכן בקטע הבא:

"כִּי יִבְיָצֶה יִי אֱלֹהֵיךָ אֵל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אִתָּה כִּי אֲשַׁמָּה לְרַשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם רַבִּים מִפְּנֵיךָ הַחִתִּי וְהַגְּרָגְזִי וְהָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שְׂבָעָה גּוֹיִם רַבִּים וְעֲצוּמִים מִמֶּךָ. וְנָתַנְתָּם יִי אֱלֹהֵיךָ לְפָנֶיךָ וְהִפִּיתָם הַחֲרָם תַּחֲרִים אִתָּם לֹא תִכְרַת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תִקַּח וְלֹא תִתְּחַתֵּן בָּם בְּתוֹךְ לֹא תִתֵּן לָבָנוּ וּבְתוֹךְ לֹא תִקַּח לְבָנֶיךָ. כִּי יִסִּיר אֶת בְּנֵיךָ מֵאֲחֵרֵי וְעָבְדוּ אֱלֹהִים אַחֲרֵים וְתָרָה אִי יִי בְּכֶם וְהִשְׁמִידָה מֵהָר" (דברים ז, א-ד)

פעמים רבות הוזהרו ישראל שלא לכרות ברית ליושבי ארץ כנען, ולאבדם. ולא זו בלבד, אלא נראה כי זהו אחד הנושאים המרכזיים הן בציווי משה את ישראל, והן בציווי יהושע.

ונביא מקום אחד המבטא ענין זה (שופטים פרק ב): "וַיַּעַל מִלְאָךְ ה' מִן הַגִּלְגָּל אֶל הַבְּכִים וַיֹּאמֶר אֲעֲלֶה אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאָבִיא אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבֹתֵיכֶם וְאָמַר לֹא אֶפְרַר בְּרִיתִי אִתְּכֶם לְעוֹלָם וְאִתְּכֶם לֹא תִכְרַתוּ בְרִית לְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת מִזְבְּחוֹתֵיכֶם תִּתְּצוּן וְלֹא שְׂמַעְתֶּם בְּקִלִּי מֵהַ זֹאת עֲשִׂיתֶם".

משמע שכריתת ברית ליושבי הארץ, הינה סיבה להפרת הברית אשר נכרת עם ישראל.

היה אפשר להעלות על הדעת, כי הציווי לאבד את עמי ארץ כנען אנשים נשים וטף, הינו עונש על אשר השחיתו את דרכיהם, וכמו שכתוב (ויקרא יח, כז): "כִּי אֶת כָּל הַתּוֹעֲבוֹת הָאֵל עָשׂוּ אֲנָשֵׁי הָאָרֶץ אֲשֶׁר לְפָנֶיכֶם וַחֲטִיאוּ אֶתְכֶם".

אולם, במקומות רבים מפורש בתורה כי הציווי להכרית את יושבי הארץ הינו למטרה אחרת לגמרי, והיא – כדי שלא ילמדו ממעשיהם.

ונביא ציטוטים רבים. ונפתח בפרשת השבוע. "לֹא תִכְרַת לָהֶם וְלְאֱלֹהֵיהֶם בְּרִית. לֹא יִשְׁבּוּ בְּאֶרְצָה פֶּן יַחֲטִיאוּ אֶתְכֶם לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם כִּי יִהְיֶה לָךְ לְמוֹקֵשׁ". (שמות כג, לב-לג)

"רַק מְעִרֵי הַעַמִּים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר יִי אֱלֹהֵיךָ נָתַן לָךְ נִחְלָה לֹא תִחְיֶה כָּל נְשָׁמָה. כִּי הַחֲרָם תַּחֲרִימֶם הַחִתִּי

ערים תנ"כיות

שכם

בשכם רעו בני יעקב את צאנמם כאשר שלח יעקב את יוסף לראות את שלומם, ולאחר לכתו לשם נמכר למצרים. (בראשית לז, יב-יג) "וְאֵת עֲצָמוֹת יוֹסֵף אֲשֶׁר הֶעֱלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם קָבְרוּ בְשָׂכֶם בְּחֶלְקֵת הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר קָנָה יַעֲקֹב מֵאֵת בְּנֵי חָמוֹר אֲבִי שָׂכֶם בְּמֵאָה קֶשֶׁטָה", (יהושע כד, לב).

כאשר נתחלקה הארץ לשבטים, היתה שכם בגבול בין אפרים למנשה, וניתנה שכם לבני אפרים, הקדישו ישראל את שכם להיות עיר מקלט (יהושע כ, ז), והיא ניתנה לבני קהת. (שם כא, כא)

אף בתקופת השופטים, בשכם המליכו את אבימלך בן גדעון, אשר היה משבט מנשה בן יוסף, ובשכם בגדו בו. ואבימלך נלחם בהם [וַיִּתֵּן אֶת הָעִיר וַיִּזְרְעֶהָ מְלַח]. (שופטים ט)

לשכם בא רחבעם בן שלמה אחר מות אביו "כִּי שָׂכֶם בָּא כָּל יִשְׂרָאֵל לְהַמְלִיךָ אֹתוֹ", ובשכם נתפלגה מלכותו, וניתנה המלכות לירבעם בן נבט משבט אפרים בן יוסף. (מלכים א-ב).

לאחר שהמליכו ישראל את ירבעם, [וַיִּכֶן יִרְבְּעָם אֶת שָׂכֶם בְּהָר אֶפְרַיִם וַיִּשָּׁב בָּהּ] [כזכור אבימלך, החריב את העיר] והיא היתה מושב מלכי ישראל, עד אשר הפכה תרצה להיות עיר המלוכה.

אחת הערים אשר מוזכרת פעמים רבות במקרא, ואף אירעו בה מאורעות היסטוריים רבים, הינה שכם. בשורות הבאות, נסקור את האירועים הרבים אשר אירעו בשכם, כפי שמתועד בספרי בתנ"ך.

המקום הראשון הינו בראשית דרכו של אברהם בארץ ישראל, כאשר עזב את מולדתו בציווי האלוקים, ותחנתו הראשונה היתה בשכם, ואף שם נגלב אליו האלוקים לראשונה בארץ: "וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שָׂכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרָה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בְּאֶרֶץ: וַיֵּרָא יְיָ אֵל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֶךָ אֲתָן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּכֶן שָׂם מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֱלֹהָיו". (בראשית יב ו-ז)

אף יעקב כאשר שב מבית לבן, תחנתו הראשונה היתה בשכם: וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֹם עִיר שָׂכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן בְּבֹאוֹ מִפְּדֹן אֶרֶם וַיַּחֲסֵן אֶת פְּנֵי הָעִיר. וַיִּכֶן אֶת חֶלְקֵת הַשְּׂדֵה אֲשֶׁר נָטָה שָׂם אֶהְלוּ מִיַּד בְּנֵי חָמוֹר אֲבִי שָׂכֶם בְּמֵאָה קֶשֶׁטָה. וַיַּצֵּב שָׂם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". (בראשית לג, יח-כ)

מאוחר יותר כאשר שכם בן חמור לקח את דינה בת יעקב, הרגו בני יעקב את כל יושבי העיר במרמה, ולאחר מכן ה' ציוה את יעקב לעלות לבית אל, וקודם עליתו: "וַיִּתְּנֵנוּ אֵל יַעֲקֹב אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַנֶּכֶר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֵת הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאֲזַנֵּיהֶם, וַיִּטְמֵן אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֲלֵהָ אֲשֶׁר עִם שָׂכֶם". (בראשית לה, ד)

מיקום וגיאוגרפיה

שכם שוכנת במרכז ארץ ישראל והשומרון, על צומת דרכים המחברת בין מישור החוף לבקעת הירדן ועבר הירדן, ועל דרך ההר המחברת את ארץ ישראל מהגליל ליהודה. גרעין העיר ההיסטורי שוכן בעמק צר רווי מעיינות בין הר גריזים והר עיבל, בגובה של כ-550 מטרים, כשמעל העיר מתנשאים בתלילות רכסי ההרים של גריזים ועיבל המתנשאים לגובה של 750-900 מטרים. בסמוך לעיר עמקים נרחבים ובהם קרקע פורייה, ששימשו בעבר וגם כיום לחקלאות נרחבת, ומאפשרים גישה נוחה לעיר מכיוונים רבים.

המרחבים החקלאיים סביב שכם מאפשרים גם מרעה בהיקף ניכר. מצפון מזרח לעיר שוכנים מעיינות עין בידאן הגדולים, המזינים את נחל תרצה ושטחי חקלאות נרחבים בו. עם זאת, העיר רחוקה ממישור החוף על נמליהם. את אזור העיר המערבי מנקז נחל שכם, ואת המזרחי נחל תרצה.

צוואת יהושע

הרב פתחיה ברזילי

יהושע - ממשיכו של משה

כמו"כ אנו מבחינים כי ההדגשה בכל מקום היא, שיהושע בכל דבריו ועניניו נצמד להוראות משה. וכפי שאומר לבני גד ובני ראובן: "זכור את הדבר אשר צוה אתכם משה עבד ה' לאמר".

וכן במעמד כתיבת התורה בהר עיבל כתוב (סוף פרק ח): "אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל. כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כַּכְּתוּב בְּסֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה מִזְבַּח אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת אֲשֶׁר לֹא הֵנִיף עָלֵיהֶן בְּרִזָּל וַיַּעֲלוּ עָלָיו עֹלוֹת לַה' וַיִּזְבְּחוּ שְׁלָמִים. וַיִּקְרָב שָׁם עַל הָאֲבָנִים אֶת מִשְׁנֵה תּוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר כָּתַב לְפָנָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכָל יִשְׂרָאֵל וּזְקֵנָיו וְשֹׁטְרֵים וְשֹׁפְטָיו עֹמְדִים מִזָּה וּמִזָּה לְאָרוֹן נֶגְדַת הַפְּתָנִים הַלְוִיִּם נִשְׂאֵי אָרוֹן בְּרִית ה' פָּגַר כַּאֲזָרְחָה חָצִיו אֶל מוֹל הַר גְּרִזִּים וְהַחֲצִיו אֶל מוֹל הַר עֵיבָל כַּאֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבֶד ה' לְבָרֵךְ אֶת הָעָם יִשְׂרָאֵל בְּרֵאשִׁיטָה. וְאַחֲרָי כֵן קָרָא אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה כְּכֹל הַכְּתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה. לֹא הָיָה דָבָר מִכָּל אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה אֲשֶׁר לֹא קָרָא יְהוֹשֻׁעַ נֶגְדַת כָּל קְהַל יִשְׂרָאֵל וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְהַגֵּר הַחֵלֶף בְּקִרְבָּם".

וכן במלחמת יהושע (יא, טו): "כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' כֵּן צִוָּה מֹשֶׁה אֶת יְהוֹשֻׁעַ וְכֵן עָשָׂה יְהוֹשֻׁעַ לֹא הִסִּיר דָּבָר מִכָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה"

ורש"י כתב זאת בצורה חדה: 'כל זמן שיהושע חי, היה נראה למשה כאילו הוא חי'. (דברים לא כט)

צוואת יהושע - תמצית משנה תורה

והנה המתבונן בספר יהושע רואה היאך מקבילות צוואת משה וצוואת יהושע. וקודם כל נאמר באופן כללי, כי ספר דברים ענינו הוא סדר הכניסה לארץ. והעניין אותו העמיד משה במרכז דבריו, הוא האזהרה לדבוק בה', ולעומת זאת האיסור לעבוד עבודה זרה. ודבר זה הוא תנאי לירושת הארץ. וכמו"כ העניין אותו מעמיד יהושע בעיקר ציווי את בני ישראל קודם מותו הוא – עבודת ה' לעומת האיסור לעבוד אלוהים אחרים. ונמצא שענין ספר דברים הוא העומד במרכז צוואת יהושע. אמנם הדברים ארוכים הם ורחבים, עד שניתן לומר כי זה הנושא המרכזי בספר דברים אך נשתדל כפי מיעוט ערכנו לנסות להקביל כמה שיותר לשונות המקבילים ממש בין שתי המקומות.

משה אמר (דברים י, כ): "את ה' אלהיך תירא אתו תעבד ובו תדבק ובשמו תשבוע".

המתבונן בספר יהושע מבחין, כי הספר מעמיד את יהושע ואת כל מעשיו כממשיכו ותלמידו של משה. זאת למרות שאף יהושע קיבל הוראות בנבואה מאת ה', אבל בכל מעשיו מודגש כי הוא השלים את ציווי משה רבו.

דבר זה בא לידי ביטוי כבר בפנייתו הראשונה של ה' אל יהושע בפתיחת הספר, שם כתוב: "וַיְהִי אַחֲרַי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן מִשְׁנַת מֹשֶׁה לֵאמֹר".

אף כאשר ה' מבטיח לו שהוא יהיה עמו, הרי שצורת ההבטחה היא: "כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי עִם מֹשֶׁה אֶהְיֶה עִמָּךְ לֹא אֲרַפֶּךָ וְלֹא אֶעְזָבְךָ".

בנוסף, הקב"ה מצוה אותו קודם הכניסה לארץ: "רַק חִזַּק וְאָמַץ מְאֹד לְשָׁמֵר לַעֲשׂוֹת כְּכֹל הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה עֶבְדִי אֶל תְּסוּר מִמֶּנּוּ יָמִין וְשְׂמֹאל". (יהושע א, ז)

ובהמשך אותה פרשה מבואר כי כל כיבוש הארץ תלוי בכך שיקים את ציווי של משה רבו: "הֲלוֹא צִוִּיתִיךָ חִזַּק וְאָמַץ אֶל תַּעֲרֹץ וְאֶל תַּחַת פִּי עִמָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תִּלְחָץ".

והליכה זו הינה כיבוש הארץ כמבואר בתחילת הפרשה: "חִזַּק וְאָמַץ פִּי אֶתָּה תַּנְחִיל אֶת הָעָם הַזֶּה אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבוֹתֶם לָתֵת לָהֶם".

אף כאשר נתבונן בצוואת יהושע לישראל, נבחין כי זהו תמצית משנת רבו - מה שמסר משה לישראל בספר דברים לפני מותו.

ובהקדמת הדברים נביא את דברי הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות: 'ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש בחודש שבט, הקהיל [-משה] את העם ואמר להם, הגיע זמן מותי מי ששמע הלכה ושכחה יבוא וישאלני וכו' כמו שנאמר "הואיל משה באר את התורה הזאת". ולקחו מפיו בירור הלכות מראש חודש שבט ועד ז' באדר' [שאז מת משה].

יתכן לומר, שכל ענינו של ספר דברים הינו צוואת משה לפני מותו שהרי פסוק זה [הואיל משה וגו'] הינו בתחילת ספר דברים ומכאן ואילך דבריו הם כצוואה לפני מיתתו, שנאמרו בערבנות מואב קודם הכניסה לארץ.

ויהושע מצוה את העם ומזהירם (יהושע כג, ו-ח):
וְחִזַּקְתֶּם מְאֹד לְשָׁמֵר וּלְעֲשׂוֹת אֵת כָּל הַכְּתוּב בְּסֵפֶר
תּוֹרַת מֹשֶׁה לְבַלְתִּי סוּר מִמֶּנּוּ יָמִין וּשְׂמֹאלוֹ. לְבַלְתִּי
בּוֹא בְּגוֹיִם הָאֵלֶּה הַנִּשְׁאָרִים הָאֵלֶּה אִתְּכֶם וּבִשְׂם
אֱלֹהֵיהֶם לֹא תִזְכְּרוּ וְלֹא תִשְׁבַּעוּ וְלֹא תַעֲבֹדוּם וְלֹא
תִשְׁתַּחֲוּוּ לָהֶם. כִּי אִם בְּה' אֱלֹהֵיכֶם תִּדְבְּקוּ כַּאֲשֶׁר
עָשִׂיתֶם עַד הַיּוֹם הַזֶּה.”

משה אמר (דברים ז, ב-ד): “וַיִּזְכְּרוּ אֶת הַיְיָ אֱלֹהֵיהֶם לְפָנָיו
וְהִפְתִּיתֶם הַחֲרָם תַּחֲרִים אִתְּכֶם לֹא תִכְרַת לָהֶם בְּרִית וְלֹא
תִחַנְּנֶם. וְלֹא תִתְחַנְּנֶם בָּם בְּתֶדֶף לֹא תִתֵּן לִבְנֵי וּבְתוֹ לֹא
תִקַּח לְבָבְךָ. כִּי יִסִּיר אֶת בְּנֶךָ מֵאֲחֵרַי וְעָבְדוּ אֱלֹהִים
אֲחֵרִים וְתָרָה אִף ה' בְּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מֵהָרָ”

ויהושע אמר (כג, יב-יג): “כִּי אִם שׁוֹב תִּשׁוּבוּ
וּדְבַקְתֶּם בְּיְהוָה הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה הַנִּשְׁאָרִים הָאֵלֶּה אִתְּכֶם
וְהִתְחַנְּנֶתֶם בָּהֶם וּבְאִתְּכֶם בָּהֶם וְהֵם בְּכֶם. יָדוּעַ תִּדְעוּ
כִּי לֹא יוֹסִיף ה' אֱלֹהֵיכֶם לְהוֹרִישׁ אֶת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה
מִלְּפָנֵיכֶם וְהָיוּ לְכֶם לֶפֶחַ וּלְמוֹקֵשׁ
וּלְשִׁטָּט בְּצַדִּיקְכֶם וּלְצַנְנִים בְּעֵינֵיכֶם
עַד אֲבָדְכֶם מֵעַל הָאָדָמָה הַטּוֹבָה
הַזֹּאת אֲשֶׁר נָתַן לְכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם”

משה אמר (דברים כח, טג): “וְהָיָה
כַּאֲשֶׁר שָׁשׁ ה' עֲלֵיכֶם לְהִיטִיב
אִתְּכֶם וּלְהַרְבּוֹת אִתְּכֶם כִּן יִשִּׁישׁ ה'
עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אִתְּכֶם וּלְהִשְׁמִיד
אִתְּכֶם וּנְסַחֲתֶם מֵעַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר
אָתָּה בָּא שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ”

ויהושע אמר (כג, טו): “וְהָיָה
כַּאֲשֶׁר בָּא עֲלֵיכֶם כָּל הַדְּבָר הַטּוֹב אֲשֶׁר דִּבֶּר ה'
אֱלֹהֵיכֶם אֲלֵיכֶם כִּן יָבִיֵא ה' עֲלֵיכֶם אֵת כָּל הַדְּבָר הַרְעָ
עַד הַשְׁמִידוֹ אוֹתְכֶם מֵעַל הָאָדָמָה הַטּוֹבָה הַזֹּאת אֲשֶׁר
נָתַן לְכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם”

ויהושע אמר (דברים יא, טז): “וְהִשְׁמִירוּ
לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעָבַדְתֶּם
אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. וְתָרָה אִף ה' בְּכֶם
וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהָאָדָמָה לֹא תִתֵּן אֵת
יְבוּלָהּ וְאֲבָדְתֶם מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן
לְכֶם.”

ויהושע אומר (שם): “וְהִלַּכְתֶּם וְעָבַדְתֶם אֱלֹהִים
אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם וְתָרָה אִף ה' בְּכֶם וְאֲבָדְתֶם
מִהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לְכֶם.”

חתימת פרשת הקללות היא: “אֵלֶּה דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר
צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה לְכַרֵּת אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.”

וכן יהושע אחר שכרת ברית עם ישראל בשכם (פרק
כד): “וַיִּכְתֹּב יְהוֹשֻׁעַ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת

אֱלֹהִים וַיִּקַּח אֶבֶן גְּדוֹלָה וַיִּקְיַמְהָ שָׁם
תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּמִקְדָּשׁ ה'. וַיֹּאמֶר
יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם הִנֵּה הָאֶבֶן הַזֹּאת
תִּהְיֶה בְּנֵי לְעֵדָה כִּי הִיא שָׁמְעָה אֵת
כָּל אֲמֹרֵי יְהוָה אֲשֶׁר דִּבֶּר עִמָּנוּ
וְהָיְתָה בְּכֶם לְעֵדָה כִּן תִּכְתְּבוּן
בְּאֱלֹהֵיכֶם.” [וראה מה שכתבו
הפרשנים, שהיה בשכם את ארון
ברית ה' {וזהו הסיבה שהמקום
נקרא 'מקדש ה'} ויהושע הניח את
הדברים האלה ליד הארון כמו
שעשה משה.]

אמר רב אדא ברבי חנינא:
'אלמלא חטאו ישראל לא
ניתן להם אלא חמשה
חומשי תורה וספר יהושע
בלבד שערכה של ארץ
ישראל הוא'. (גדלים כב:)

אמנם, נקודה אחת הינה הבדל בין הנהגתו של משה
להנהגתו של יהושע. והוא שמבנה ספר דברים וצורת
הדברים הינה שמה מזהיר את ישראל כיצד להיכנס
לארץ, וכיצד הוא סדר כיבושה, וקיום המצוות בה.
ולעומתו יהושע כבר פועל את כל הענינים האלו
בתוך חיי ישראל בארץ ממש. ויתכן שעניני זה נכלל
בדברי חז"ל שאמרו: 'אלמלא חטאו ישראל לא ניתן
להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד
שערכה של ארץ ישראל הוא', כיון שספר יהושע הוא
ממש המשך של חמשה חומשי תורה, שהרי התורה
הינה המצע והיסוד לחיים שלמים בקרבת ה' בארץ
ישראל, ולעומת זאת ספר יהושע הינו הספר בו הפך
מה שכתוב בתורה מעתיד להוה, ומרעיון למציאות.

ואכן מצאנו בצואתו של יהושע כדבר הזה: “וְהָיָה
אֲנִי הוֹלֵךְ הַיּוֹם בְּדֶרֶךְ כָּל הָאָרֶץ וַיִּדְעַתֶּם כָּל לְבַבְכֶם
וּבְכָל נַפְשְׁכֶם כִּי לֹא נָפַל דְבָר אֶחָד מִכָּל הַדְּבָרִים
הַטּוֹבִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵיכֶם עֲלֵיכֶם הֲפֹל בָּאוּ לְכֶם
לֹא נָפַל מִמֶּנּוּ דְבָר אֶחָד.” (כג, יד)

פרשני המקרא

תולדותיהם של מפרשי התנ"ך

רד"ק

מאת: הרב משה שמואל פרל-גולד.

בשנת תתקצ"ה¹⁶ נפטר הרד"ק לבית עולמו כשהוא זקן ושבע ימים, וחיבוריו שהניח אחריו בפירוש המקראות ובעניני הדקדוק, משאירים את חותמם לדורות אחריו¹⁷.

כתבי הרד"ק

חיבוריו של רד"ק עוסקים אך ורק בתחומי פרשנות המקרא ועניני דקדוק לשון הקודש, ואלו הם:

פירוש לתנ"ך. רד"ק כתב פירוש על ספר 'בראשית', ספרי נביאים ראשונים ואחרונים, ולספרי 'תהלים' ו'דברי הימים'. גדולת פרשנותו המקרא של הרד"ק היא בשלימותו ובקפדנותו. הוא דן בכתובים מבחינת הלשון, הניקוד, המסורה, הדקדוק ופירוש המילים. רד"ק נדרש גם לבעיית חיבור הספרים וזמנם של הנביאים. הוא עוסק גם בשאלות היסטוריות וגאוגרפיות, וחיידושו העיקרי הוא בזה שהוא הפרשן הראשון המפרש, את הנתובים כמעט אך ורק על"פ דקדוק הלשון, [אף כי קדמו לו בדרך פרוש זה האבן עזרא (שהוא מושפע ממנו רבות) ועוד אבל הוא משתמש בביאור כמעט רק בדרך זו]. כמו כן הוא מרבה רד"ק בפירושו להתעמת עם פירושי המקרא של הנוצרים, ובעיקר בולט עיסוקו בזה בפירושו על ספרי 'תהלים' ו'ישעיה', [ומחמת כן פירושו לספרים אלו צונזרו רבות]. בספר בראשית הוא נוטה יותר גם לביאור פילוסופי ומוסרי לפרשיות התורה, כשהוא מחפש את התועלת המוסרית של סיפורי התורה, שלדעתו לא באו לשם עצמם אלא לטעמם הנסתר [ע"י על כך עוד אצל - א"ד יסלזון, 'על פירוש הרד"ק לספר בראשית', המעין (תשרי תשע"ב)]. פירושו לנביאים ראשונים נדפס לראשונה ב'בולוניה?' בשנת רל"ז, ופירושו לנביאים אחרונים נדפס לראשונה ב'אדי אל-חגארה' בשנת רמ"ב, בשנת רמ"ו נדפס פירושו כולו (כפי שהוא בידינו) בדפוס שונצינו (שב'פיזארו') בשנת רמ"ו, כשהוא נדפס שוב שנה לאחר מ"כ בספרד, מכאן ואילך נדפסו מהדורות רבות של פירושו, כשהוא מודפס גם ברוב מהדורות המ'קראות גדולות'. לאחרונה נדפס פירושו במהדורה מדעית, בתוך 'מקראות גדולות - הכתר' שע"י אוניברסיטת בר אילן, ופירושו לתהילים הוהדר בצורה מושלמת (כולל השמטות הצענזור) ע"י החוקר אברהם דרום, ונדפס בהוצאת מוסד הרב קוק מחדש בשנת התשע"ה.

כמו כן כתב הרד"ק **פירוש על דרך הנסתר** (ע"פ דרכו הפילוסופית של הרמב"ם אם כי הוא מקפיד על הצמדות מוחלטת לדברי חז"ל במדרשים) - ל'פרשת גן עדן', ל'מעשה קין והבל' ול'מעשה מרכבה', וחלקם נדפס בשנים האחרונות, [גם יש לצי' כאן שבקובץ 'דברים נחמדים' (הוסיאטין תרס"ב), נדפס 'פירוש פיטום הקטרת' לרד"ק, והוא כפה"נ מתוך פירושו לתורה].

רבינו דוד בן רבי יוסף קמחי (רד"ק) הוא מגדולי מפרשי המקרא והדקדקנים, כשפירושו משמש עד ימינו כאבן יסוד לפרשני ספרי הנביאים והכתובים, אחר פירושו של רש"י.

הרד"ק נולד בשנת ד' אלפים תתק"כ, ככל הנראה בעיר נרבונה (Narbonne - נרבון) שבחבל פּרובאַנס (Provence - פרובינצה, דרום צרפת)², למשפחת דקדקנים שכפה"נ הייתה ממוצא ספרדי³.

רבותיו הם אביו **רבי יוסף קמחי** שנודע כדקדקן⁴ פרשן⁵ ופייטן⁶, ואחיו הגדול **רבי משה קמחי**, שנתפרסם גם הוא בפרשנותו למקרא⁷ ובספרי הדקדוק שחיבר⁸, ועל משפחה זו וחיבוריה המליצו 'אם אין קמח אין תורה'⁹. כמו"כ קיבל תורה מרבי **שמואל אבן תיבון**, מתרגם ספרי הרמב"ם המפורסם.

את רוב חייו חי רד"ק בעיר אבותיו 'נרבונא', ובשנת תתק"ן מתחיל הרד"ק לחבר את חיבוריו¹⁰, כשעל ידי חיבוריו אלה בדקדוק ועוד יותר בפירושו לתורה, הוא מתפרסם לדורות, אף עוד יותר מאביו ואחיו שבזמנם היו נודעים יותר. והנה אמנם לא ידועים לנו תלמידים מובהקים שהיו לרד"ק, אבל מצינו חכם אחד בשם **רבי דוד בן רבי אברהם מנרבונא** המביא שמועה בשמו בהלכה¹¹.

כאשר פרץ בצרפת ופרובנס, הריב על לימוד ספרי הרמב"ם, בין רבי שלמה דמונטפליי"ר (מן ההר) והרמ"ה לחכמי לוניל ובראשם רבי אהרן מלוניל. לא חש רד"ק לזקנותו [הוא היה כבן למעלה משבעים] והלך בשליחות מוקירי הרמב"ם בפרובנס לספרד (מלכות קסטיליא), לדבר על לב חכמיה להציל כבוד הרמב"ם. מגמת פניו הייתה לעיר טולדו (Toledo - בלשון הימים ההם 'טוליטולא'), לדבר עם ראשי העיר שינדו את רבי שלמה מן ההר וחבריו, על אשר פגעו בכבוד הרמב"ם והחרימו את הלומדים בספריו. אבל כאשר הגיע לעיר 'אבילא' הוא חלה בקדחת, ולא יכל עוד לנסוע עד לעיר 'טולדו'. מכיון שכך הוא שלח אגרת לנשיא העיר 'טולדו' הלא הוא רבי יהודה אבן אלפאכר (המכונה 'ריב"ן אלפאכר') על הדבר הזה, אך ריב"ן אלפאכר אם כי היה ממעריצי הרמב"ם, נשתמט מבקשתו ואף ענהו קשות (מחמת דבר אחד שכתב רד"ק מכתביו¹²), עד שחכמי הדור נתרעמו עליו על דבריו, והצריכוהו להבטיח שלא יקל עוד בכבודו של רד"ק¹³. בעקבות מכתביו של רד"ק בענין, נתעוררו לכתוב בענין גם הרמב"ן¹⁴ ורבינו בחיי, ובעקבות זאת גם כתבו אליו ר"ש מן ההר והרמ"ה וביקשו ממנו שיתערב במחלוקת זו, כשבעקבות כך כתב אליהם הרמב"ן את אגרתו המפורסמת המתחלת במילים: 'טרם אענה אני שוגג, שעל ידה הושקטה מחלוקת חריפה זו'¹⁵.

ויכוח הרד"ק עם הנוצרים. (נדפס גם בסוף הספר 'מלחמת חובה', ובסוף פירושו לספר תהלים). אינו חיבור שנכתב ע"י רד"ק עצמו, אלא ליקוט מתוך ספריו בתוספת מרובה ממקומות אחרים.

ספר 'מכלול יופי'. בכללי דקדוק הלשון ועניניו והמלות אשר יצאו מהכלל בדרך קצרה, ומכונה גם 'ספר המכלול'. חלק ראשון (חלק הדקדוק) מהספר בשם 'ספר הדקדוק', והוא מבאר כל עניני דקדוק לשון הקדש והטיות הלשון והפעילים. וחלק השני (חלק הענין) בשם 'ספר השרשים' בו אסף כל שרשי מלות המקרא בסדר א"ב ומבאר אותם, (חלק זה נדפס לימים כספר בפני עצמו, וכך הוא עד היום). ספר זה נדפס לראשונה במלואו ב'ויניציאה' בשנים ש"ה-ש"ו. הרד"ק שיקע רבות בספר זה מתורתם של המדקדקים הקדמונים, רבי יהודה חיוג' ורבי יונה אבן ג'נאח, ואף נשתמש בספרי דקדוק קדומים שאינם ידועים לנו היום, כגון ספר 'אכלה ואכלה' (נזכר ב'מכלול' דף קכז ע"א ודף קצט ע"א, וב'ספר השרשים' שרש קרב), 'ספר ההלאל' (נזכר ב'ספר השרשים' שרש דרש), 'ספר טבריה' (נזכר ב'מכלול' דף קצא ע"ב), ו'מקרא ירושלי' (נזכר במקור סמכותי כבר ע"י רבי יונה אבן ג'נאח, והרד"ק הלך לעיר 'סרקוסטא' כדי לראותו, ומזכירו ב'מכלול' דף נח סוף ע"ב, ודף רכו ע"א), ו'מחזורא רבא'. [יש לצי' שבספר 'ארחות חיים' מציין לספר נוסף של הרד"ק בדקדוק הנקרא 'פתח דברי'].

תוך כדי דיוניו בדקדוק בשני חלקי ספר זה, מפרש רד"ק גם מקראות רבים (במיוחד ב'ספר השרשים'), ויש לצי' כי מצוי בכתב יד פירוש ליקוטי לתנ"ך שנתחבר בפרובאנס, המורכב אך ורק מליקוט ביאורי הפסוקים של הרד"ק בספרי הדקדוק שלו. [עני בזה עוד אצל - י. לנדמן, 'עיונים בספר מכלול לרד"ק', המעיין (תמוז תשע"ד)]

ספר 'עט סופר'. הוא קיצור מעניני המסורה והטעמים, נחלק לשלשה שערים - הראשון בצורת הכתיבה, השני בעניני הניקוד, והשלישי בעניני הטעמים. נדפס ב'ליק' בשנת תרכ"ד.

כמו כן נדפס **פירוש לפרקי אבות**, במחזור שנדפס ב'טורין' בשנת שמ"ו, ויוחס לרד"ק, אם כי יש לפקפק בייחוס זה, וכפה"נ נתחבר ע"י חכם אשכנזי.

מקורות והערות

¹ כך מקובל, אך אין לכך מקור מוסמך - ראה ספר 'שמות חכמים' ערך סו, הערה 2.

² כי מקום אביו ואחיו הוא בעיר הזו רוב ימיהם.

³ ראה הגהות 'מנחם ציון' על 'שם הגדולים' - מערכת הגדולים, מערכת הדל"ת הערה יט, שכתב - 'ר' יוסף בר' יצחק קמחי שיצא מספרד לסיבת הגזירות ש' תתקל"ב לנרבונה'. אבל לא מצאתי לע"ע את מקורו.

⁴ חיבורי הדקדוקיים הם - ספר הגלוי (הובא בספר השרשים לבנו שורש מס, ושליש, ונדפס בדורות האחרונים), חיבור הליקט (גם הוא נזכר בספרו ה"ל של בנו בשרש עבר וקבץ), וספר הזכרון (נדפס גם הוא בדורות האחרונים).

⁵ נזכר כמה פעמים בפירושי בנו הרד"ק לנ"ך כ-'פירש אדוני אבי ז"ל'.

⁶ חיבר פיוטים רבים הנהוגים שנכנסו למחזורי פרובאנס (ולאחריהם ב'ארבע קהילות' - קל"א) ארגאון קטלונאי וקהילות צפון אפריקה (טרפולי, אלג'יר, ותוניס), ביניהם 'אזהרות' לחג השבועות ועוד, פיוטים רבים שלו נכנסו למחזור ויטרי ולשאר מחזורים כמנהג צרפת, שהושפעו רבות ממנהגי התפילה הפרובנסאליים. פיוטו 'יום שבת זכור', נקבע ע"י מהרי"ל לאומרו ב'מגנצא' ביו"ט שני שחל בשבת (ראה 'מנהגי מהרי"ל' (מהדורת מכון ירושלים) עמ' קפ).

⁷ חיבר פירוש לספרי הכתובים 'משלי איוב' ועזרא', ולמגילת קינות (איכה).

⁸ נקראו 'שבילי דעת' (ונתחבר עליו פירוש מאת רבי אליהו בחור בעל ספר ה'תשב'י), ו'שכל טוב'. כמו"כ חיבר ספר במוסר ופילוסופיה הנקרא 'תענוג הנפש', וכן חיבר פיוטים שונים (ראה ספר 'עמודי העבודה' בערכו).

⁹ ע"פ המשנה במס' אבות פרק ג משנה יז, מליצה זו מזכרת כבר בהקדמת פירושו של רבי יעקב בעל האגור' על פירוש תהלים של הרד"ק, וראה ב'שם הגדולים' לחיד"א - מערכת הגדולים, מערכת הדל"ת אות מח.

¹⁰ כך כתב החיד"א ב'שם הגדולים' שם, את סדר כתיבת חיבוריו ניתן ללמוד מתוך דבריו של הרד"ק בחיבורים עצמן ובהקדמותיהם, אבל לא טרחנו לפרוט זאת במסגרת מאמר זה.

¹¹ הובאה בספר 'המאורות' לרבינו מאיר המעילי למס' חולין דף קנ.

¹² שעתידים הוויות דאביי ורבה להתבטל לעתיד לבא כיון שיוכרעו ההלכות ע"פ הסנהדרין, וע"מ מקניטו ריב"ן אלפאחר באגרתו - 'ולא ישמע עוד חמס בארצך שוד ושבר בגבולך, לעמוד על סלע המחלוקת, ולהחניף רבים בחלקקות, לבטל הוויות דאביי ורבה ולהתאמץ לעלות במרכבה' (כשבזה הוא רומז גם לתלונת כמה מן החכמים על הרד"ק שחיבר פי' 'למעשה מרכבה' לפי דרכו של הרמב"ם), ועלי לצי' כי לעת עתה לא מצאתי המקום בו רד"ק אומר דבר זה, **ואשמח אם אי מי יוכל להפנותי אליו!**

¹³ ראה מכתבו של רבינו אברהם בן רבי שמואל אבן חסדאי הלוי מברצלונה (נדפס ב'קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו' - לפסיא תרי"ט), ובו הוא מכנה את רד"ק - 'החכם הנכבד הדר זקנים ונשוא פנים'.

¹⁴ יש לצי' כי ניכרים הדברים שהרמב"ן העריך מאד את חבוריו של הרד"ק, וכבר הראו כמה מן החכמים כי בפירושו לספר בראשית הוא מרבה להשתמש בדבריו, אם כי בשמו הוא מביאו רק פעם אחת בפר' וישלח (לה, טז וראה גם בבראשית מא, מג).

¹⁵ כל המכתבים והאגרות בענין, נדפסו ב'קובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו' ו'לפסיא תרי"ט ח"ג, וראה גם בקובץ 'אוצר נחמד' ח"ב עמ' 172.

¹⁶ כך מקובל, אך אין לכך מקור מוסמך - ראה ספר 'שמות חכמים' ערך סו, הערה 2.

¹⁷ יש לצי' את הדבר שכבר בזמן הראשונים, מתחבר באיטליה פירוש לפירושו של הרד"ק לספר תהלים, ע"י רבינו יעקב לנדא בעל האגור, שהוא דבר שאינו מצוי כמעט בין מפרשי התנ"ך, (שבתקופה מקודמת כ"כ יתחברו עליהם פירושים), מלבד אצל פירושו של רש"י.

תגובות הערות והארות למאמר 'פרשני המקרא', ניתן לשלוח בדוא"ל: moshegmosheg@gmail.com

לְעִיּוֹנָא

הרב פתחיה ברזילי

לעומת זאת משה רבינו אמר (דברים י, יב-יג): "וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה יְיָ אֱלֹהֶיךָ שֶׁאֵל מַעֲמֹף פִּי אִם- לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ לְלַקֵּת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת יְיָ אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשֶׁךָ. לְשֹׁמֵר אֶת מִצְוֹת יְיָ וְאֶת חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּךָ הֵיטֵם לְטוֹב לָךְ".

בצואת יהושע לבני גד ובני ראובן כששילחם לעבר הירדן, אמר להם (יהושע כב, ה): "רַק שְׁמְרוּ מְאֹד לַעֲשׂוֹת אֶת הַמִּצְוָה וְאֶת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם מֹשֶׁה עֶבֶד יְיָ, לְאַהֲבָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵיכֶם, וְלַלְקֵת בְּכָל דְּרָכָיו, וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו, וְלִדְבָקָה בּוֹ, וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם".

הרי מצאנו שיהושע חזר כאן על דברי משה רבו מלבד הבדל אחד, שמשה כלל בדבריו את מצות היראה, ויהושע אמר במקום זאת מצות הדבקות.

ואף בסוף ימי יושע, כינס את ישראל לשכם, וכתר עמם ברית, וכתוב: "וְעַתָּה הִסִּירוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַח אֲשֶׁר בְּקַרְנֵיכֶם וְהִטּוּ אֶת לִבְבְּכֶם אֶל יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. וַיֹּאמְרוּ הָעָם אֶל יְהוֹשֻׁעַ אֵת יְיָ אֱלֹהֵינוּ נַעֲבֹד וּבְקוּלוֹ נִשְׁמָע. וַיִּכְרַת יְהוֹשֻׁעַ בְּרִית לָעָם בַּיּוֹם הַהוּא וַיֵּשֶׁם לוֹ חֹק וּמִשְׁפָּט בְּשֵׁכֶם. וַיִּכְתֹּב יְהוֹשֻׁעַ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסֵפֶר תּוֹרַת אֱלֹהִים וַיִּקַּח אֶבֶן גְּדוֹלָה וַיִּקְיֶמֶה שָׁם תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּמִקְדָּשׁ יְיָ".

לאחר מעשה דינה, קודם שעלו יעקב ובניו משכם, כתוב (בראשית יב): "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשָׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַנִּרְאָה אֵלֶיךָ בְּבָרְחֶךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִיךָ. וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֵל בֵּיתוֹ וְאֵל כָּל אֲשֶׁר עָמָו הִסִּירוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַח אֲשֶׁר בְּחַתְכֶם וְהִטְהָרוּ וְהִחְלִיפוּ שְׂמֹלֵתֵיכֶם. וַנְּקוּמָה וְנַעֲלֵה בֵּית אֵל וְאֲעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַעֲנָה אֲתִי בַּיּוֹם צְרַתִּי וַיְהִי עִמָּדִי בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר הִלְכְתִּי. וַיִּתְּנוּ אֵל יַעֲקֹב אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַנֹּכַח אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת הַנְּזֻמִּים אֲשֶׁר בְּאֲזִנֵיהֶם וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר עִם שָׁכֶם".

"כִּי נִתַּן מֹשֶׁה נְחִלַת שְׁנֵי הַמִּטּוֹת וְחֻצֵי הַמִּטָּה מַעֲבָר לְיִרְדֵן" (יד, ג)

ומשה נקבר בעבר הירדן המזרחי.

לעומת זאת יהושע הוא שהנחיל את עבר הירדן המערבי, והוא נקבר ב'נחלתו' בתמנת חרס בהר אפרים.

עוד נקודה מענינת לציון. כי מודגש פעמים רבות בספר יהושע כי משה הוא המנחיל את עבר הירדן המזרחי.

"וַיִּשְׁבְּתֶם לְאַרְץ יִרְשָׁתְכֶם וִירְשַׁתֶּם אוֹתָהּ אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם מֹשֶׁה עֶבֶד ה' בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ" (א, טו)

"אֵלֶּה אֲשֶׁר נָחַל מֹשֶׁה בְּעַרְבוֹת מוֹאָב מַעֲבָר לְיַרְדֵּן רִיחוֹ מִזֶּרֶחָה" (יג, לב)